

**НЕСБЪДНАТАТА МЕЧТА НА ГЕОРГИ КЪОСЕИВАНОВ
ЗА „МОДЕРНА СВОБОДА“
И „ТВОРЧЕСКО“ УПРАВЛЕНИЕ**

Людмила Спасов

**THE UNFULFILLED DREAM OF GEORGI KYOSEIVANOV
FOR „MODERN FREEDOM“
AND „CREATIVE“ GOVERNANCE**

Lyudmil Spasov

Abstract: *In the second half of the 1930s, Tsar Boris III and Georgi Kyoseivanov established a non-partisan government in Bulgaria “that did not exist, nor has it existed anywhere”, with municipal councilors and deputies elected by the people. It was neither fascist nor monarcho-fascist. It was carried out by ministers appointed on merit, and not on party contributions. After Kyoseivanov was removed from power, the meritocratic model was replaced by a government based on the following: a king, weak governments, and an obedient parliament.*

Keywords: *Georgi Kyoseivanov; Tsar Boris III of Bulgaria; non-partisan government.*

*С партия власт се взема,
но с партия държава не се управлява.*

Петко Каравелов

В спомените на Григор Чешмеджиев, Димо Казасов, Никола Мушанов и др., в издадената през 1964 г. „История на България“, т. 3, вкл. и в художествената литература – романа „Гютюн“ на Димитър Димов, „Български хроники“ на Стефан Цанев, Къосеиванов е представян като мързелив, странящ от народа си политик, който послушно „изпълнява нарежданията на монарха“. Квалификациите за неговото управление, от ноември 1935 до февруари 1940 г., са: диктаторско, фашистко, монархофашистко, личен режим. В настоящата статия, посветена на моя състудент и колега проф. дин Иван Илиев Стоянов, ще бъдат разгледани някои незасягани досега в научната литература черти на безпартийната система и възникналите разногласия между министър-председателя и министър на външните работи Г. Къосеиванов и цар Борис III.

На 21 април 1935 г. цар Борис III съставя кабинет начело с Андрей Топшев. В него Г. Къосеиванов е включен като министър на външните работи. В Царския манифест за назначаване на правителството, написан от Ст. Мошанов и Т. Кожухаров, се казва: „От крачката, която се направи в живота на

държавата ни на 19 май 1934 г. няма да се отстъпи!... В близко бъдеще... набелязани преобразования ще намерят израз в една одобрена от народа Конституция...“ [Груев, Ст. 1991, с. 280].

Правителството на Тошев подготвя два конституционни проекта, целта на които е да се утвърди безпартийността и уреди проблемът за престолонаследиято. Те, както и конституционните проекти на професорите Стефан Баламезов и Стефан Киров, не се реализират [Български конституции..., 1990, с. 127, 133; Хиновска, В. 2013, с. 189–190]. За ролята на Г. Кьосеиванов в обсъждането на правителствените проекти Н. П. Николаев пише: „Имаше един министър, който при всички спорове в Министерския съвет около проекта за нова Конституция и начините на одобрението ѝ от народа, както и около другите парлавни въпроси на вътрешната политика, предпочиташе да присъствува напълно безучастен, без да промълви нито дума. Това беше министърът на външните работи и изповеданията г-н Георги Кьосеиванов“ [Николаев, Н. 1994, с. 129–130].

На 23 ноември 1935 г. Г. Кьосеиванов е назначен за министър-председател и министър на външните работи. Оценките за него са: поради неопитност премиерът ще се провали в „трудното поприще на държавното строителство и народното организиране“; това правителство е „бедствие за страната“, защото в кабинета за първи път в историята на Третата българска държава няма нито едно политическо лице [Арнаудов, М. 2010, с. 239; Петрова, П. 2011, с. 168–169].

На 26 ноември Г. Кьосеиванов представя (под формата на декларация) програма за управлението на страната. По-важните моменти в нея са: 1) „Правителството... твърдо ще прилага началата, легнали в основата на Манифеста от 21 април т. г., за създаване на едно почтено, законно, справедливо и творческо управление...“ 2) „Закона за разтуряне на партиите“ остава в сила; 3) „Министрите са в кабинета не като партийни лица или представители, а като отделни лица“; 4) Избор на камара в намален състав; 5) Материално „повдигане на народа“; 6) Засилване на армията и реорганизиране на полицията; 7) Прекратяване на произволите, разрушаващи чиновническия институт; 8) Подобряване на съобщителните средства, жп линии, шосета; 9) Сближение с Югославия и разбирателство с другите съседи и пр. [ЦДА, ф. 3К, оп. 12, а.е. 800, л. 1–2].

Кьосеиванов изключва възможността за връщане към „псевдодемократичните режими, отворили общественото мнение“ и да бъде използван „демократизма като средство за заграбване на държавата и за залъгване на масите“. Той предупреждава, че „всички партизански прояви ще срещнат строгостта на закона“ и че „ако някои предричат непокорство и бунтарство, ще бъдат сломени“. На 15 януари 1936 г. след среща с него Ректорът на Софийския университет проф. Михаил Арнаудов отбелязва: „Министърът не се бои да вземе върху си всичката отговорност“ [Арнаудова, И. 2013, с. 294–295]. Кьосеиванов предлага да се изработи Конституция, в която да бъде „прокаран един член, който прави правителството отговорно пред Корона-

та, а не пред Народното събрание“. „Царят – казва той – се противи, но ще трябва да бъде склонен за този принцип, който избява правителството от партийни изнудвания“ [Арнаудова, И. 2013, с. 294–295]. Кьосеиванов планира да се възстанови общинското самоуправление и след това да се проведат законодателни избори по нов избиращия закон. „Ще има обща листа на депутатите за цялата страна, с подбор на достойни лица от всички партии, без оглед на партийни различия. Касае се да се подбере камара, годна и чужда на дребните вражди“ [Арнаудова, И. 2013, с. 294–295].

През пролетта на 1936 г. правителството на Кьосеиванов се оказва раздвоено по въпроса за бъдещата държавна уредба. Групата на премиера е за радикална промяна на политическата система, докато обособилата се около военния министър ген. Хр. Луков фракция се застъпва за реформи в рамките на традициите отпреди 19 май 1934 г. Борис III смята, че е необходимо към властта да бъдат приобщени бившите най-масови партии – БЗНС „Врабча“ на Д. Гичев и НСД на Ал. Цанков. Отговорът на земеделските лидери е: „Няма в България сдружен земеделец, който да подаде ръка на своя убиец и палач“ [Петрова, Д. 2011, с. 177].

На 4 юли 1936 г. е формирано правителство с министър-председател Г. Кьосеиванов, в което са включени двама представители на НСД – проф. Димитър Мишайков като министър на народната просвета и Тодор Кожухаров като министър на железниците, пощите и телеграфите. По настояване на Кьосеиванов на мястото на Димитър Пешев министър на правосъдието става Ангел Карагъзов, а министърът на вътрешните работи ген. Георги Сапов, отличил се с назначения на приятели и роднини, компрометиращи безпартийния режим, е заменен от Иван Красновски. Но с включването в кабинета на представители на НСД „безпартийната догма“ е накарнена.

На следващия ден цар Борис III заявява пред Министерския съвет: „Навсякъде, където обиколих, констатирах, че гражданите и селяните живеят с това, което е най-близко до тях – общината. Вървят ли общинските работи добре, те смятат, че и цялата държава е добре... Трябва да разгледаме и въпроса по какъв начин да се създаде бъдещото Народно събрание...“ [ЦДА, ф. ЗК, оп. 12, а.е. 800, л. 2–3]. През юли 1936 г. цар Борис III, Г. Кьосеиванов и Ал. Цанков се договарят през септември, най-късно до 15 октомври с.г., да бъдат проведени избори за Народно събрание. По време на разговорите Кьосеиванов „мълчаливо асистира“ на държавния глава. Но след заминаването на царя за Германия Кьосеиванов отлага изборите за неопределено време с мотива, че можело да бъдат спечелени от земеделците и комунистите. Цанков уведомява монарха. От Берлин цар Борис III отговаря: „Спогодбата е в сила, изборите ще станат“ [Петрова, Д. 2011, с. 187]. След завръщането си в България царят казва на Цанков, че избори за Народно събрание няма да има, тъй като резултатите от тях са неясни, а след 3 години ще избухне световна война [Цанков, Ал. Б.г., с. 435; Чешмеджиев, Гр. 1988, с. 479].

На 23 октомври 1936 г. е формиран нов кабинет начело с Г. Кьосеиванов. Проф. Д. Мишайков е заменен от д-р Николай П. Николаев, главен редактор на официоза „La Bulgarie“ от 1924 до 1932 г. и Главен секретар на Министерството на външните работи през 1935–1936 г. На мястото на Т. Кожухаров е поставен ген. Михаил Йовов, възпитаник на Санктпетербургската Николаевска военна академия. „Партийният експеримент“ от лятото на 1936 г. приключва с провал за устремилия се към властта Ал. Цанков и засилване позициите на Г. Кьосеиванов.

На 14 януари 1937 г. цар Борис III удостоява Г. Кьосеиванов с новосъздадената най-висока степен на ордена „За гражданска заслуга“ – Велик кръст [ЩДА, ф. 176К, оп. 18, а.е. 633, л. 172; Петров, Т. 2011, с. 263]. На 18 януари с.г. Държавен вестник публикува Наредба-закон за избиране членове на общинските съвети, подготвена от Министерския съвет под председателството на Кьосеиванов [Държавен вестник, бр. 11, 18 ян. 1937]. На 24 януари 1937 г. Г. Кьосеиванов и югославският министър-председател и министър на външните работи Милан Стоядинович подписват в Белград „пакт за нерушим мир и вечно приятелство“, с който е осъществен пробив в Балканския пакт. На Балканите се оформят две приятелства, българо-югославско и гръцко-турско, и Румъния се оказва изолирана.

Януарският триумф на Г. Кьосеиванов е последван от нов. През март 1937 г. се провеждат общинските избори. От участвалите в тях 1 799 980 души с действителни бюлетини гласуват 1 436 078 – 72% [Димитров, Ил. 1976, с. 215]. Успехът, колкото и да е поставян под съмнение от забранените партии, е безспорен. Резултатите показват, че е възможно да бъде изградена нова политическа система, без партии, в основата на която да бъдат „способните“, завоювали позиции в обществото със своите качества.

На 21 май 1937 г. е съставено ново правителство. В него Кьосеиванов запазва ядрото на групата си, но едновременно с това се подсилва и фракцията на ген. Хр. Луков. Сменени са трима министри и на техните места са назначени: един твърд поддръжник на безпартийния режим – Банко Банков, и двама привърженици на реформи в рамките на парламентарните традиции – Александър Огнянов и Димитър Бъров.

През юли 1937 г. Г. Кьосеиванов възлага на комисия, начело с Иван Красновски и Илия Кожухаров, да подготви проект за Наредба-закон за избиране на народни представители. Основните моменти в нея са: индивидуално кандидатиране; мажоритарен избор в един тур, за да не се прехвърлят гласове и поднови партизанщината; вместо от 274 депутати, колкото са в XXIII ОНС, новият парламент да се състои от 160, от които 60–80% избрани, а останалите назначени; създаване на Държавен съвет, т.е. втора камара от депутатите, влезли по право. Предвижда се Министерския съвет да бъде отговорен пред царя, а не пред Народното събрание, с което по същество се отрича Търновската конституция [Георгиев, В. 1971, с. 317; Мигев, Вл. 1990, с. 82].

При обсъждането на проекта избухват остри разногласия. Групата на ген. Луков настоява изборите да бъдат проведени по правилата на Търновската

конституция и да се създаде нова обществена сила, по подобие на Демократическия сговор [Димитров, Ил. 1976, с. 237]. В Лондон и Париж българският монарх е посъветван „*час по-скоро да се възстанови партийната система и парламентарния режим*“, защото за гарантиране престижа на държавния глава е необходим „*парламент – отдушник*“ [ИЦД, ф. 1870К, оп. 1, а. е. 73, л. 1]. Цар Борис III се съобразява с направената му препоръка и проявява благоразположение към ген. Луков. С това той подхранва надеждите на лидерите на старите партии за евентуално възстановяване на многопартийната система. В чуждия печат се появяват съобщения за конфликт между цар Борис III и Г. Кьосеиванов. Всъщност конфликтът е сведен на ниво Красновски – Луков.

На 22 октомври 1937 г. в „Държавен вестник“ е публикувана Наредба-закон за провеждане на законодателни избори. С нея директната ревизия на Търновската конституция е изоставена – министрите ще носят отговорност пред парламента, но в случай на бламиране съдбата им ще се решава от царя, който ще е арбитър между трите власти – законодателна, изпълнителна и съдебна. Парламентът ще се състои от мажоритарно избрани депутати, по един от всяка една от 160-те избирателни колегии. Избирателите трябва да са навършили 21 години, а кандидатите за депутати – 30 години. Кандидатирането става само в една избирателна колегия. Избирателни права нямат офицери, войници, стражари, пожарникари, полицаи, митничари и пр. Кандидатите за народни представители трябва да са отбили военна служба, да имат начално образование и определено занятие, да са одобрени от съда, да не са държавни и общински служители, военни, длъжници към държавата и общините, и пр. [Държавен вестник, бр. 234, 22 окт. 1937; Галунов, Т. 2014. с. 222–224].

В началото на януари 1938 г. Наредбата-закон за избиране на народни представители е променена. Министрите нямат право да стават депутати и съответно – депутатите министри. Гласуването ще е „*лично и тайно*“, задължително за мъжете и незадължително за жените с право на глас. Изпълнителната власт е поставена над законодателната, но срещу това е отменена забраната за участие в парламентарните избори на лидерите на бившите партии [Държавен вестник, бр. 3, 5 ян. 1938].

На 21 януари 1938 г. Васил Митаков, правосъден министър в един от кабинетите на Кьосеиванов, отбелязва в дневника си: „*Днес, точно в 7,30 часа, бях приет от Кьосеиванов в дома му – улица „Гурко“ 36. Говорихме най-напред за демокрацията, за нейните отрицателни страни; за ново организиране или, както той каза, за дирижиране на демокрацията. Касае се, каза той, за две системи на управление*“ [Митаков, В. 2001, с. 82]. В този момент цар Борис III се оказва откровен противник на Кьосеивановото ново държавно организиране. Премиерът подава оставка, но царят отказва да я приеме. Кьосеиванов предлага на цар Борис III да замине за два месеца в чужбина, за да осъществи сам промяната, поемайки цялата отговорност, но монархът не се съгласява. Отговорът му е: „*Това е дезертъорство*“. Разсъждавайки върху случващото

се, В. Митаков пише: *„Положението на Кьосеиванов характеризира положението на цялата страна. Един безволев, нерешителен монарх стои начело на управлението. Той нито има куража да скъса с една традиция, с партийността, нито има желание да се върне към нея. Един Хамлет“* [Митаков, В. 2001, с. 83].

Г. Кьосеиванов отказва да бъде изпълнител на чужда воля. Той казва: *„Аз трябваше да нося отговорност за политика, която не е моя, готов съм да нося отговорност, и най-тежката дори, но за дела, в ползата на които съм вярвал“* [Митаков, В. 2001, с. 82]. На 28 януари 1938 г. при съставянето на поредния кабинет на Г. Кьосеиванов вътрешният министър Красновски е жертван, но в замяна на това министър-председателят се освобождава от трима опозиционери – ген. Луков, Огнянов и Бъров [Димитров, Ил. 1976, с. 238]. Ген. Луков е отстранен от власт заради *„желанието му да играе политическа роля“*. Цар Борис III и Кьосеиванов изключват възможността за подновяване участието на армията в политическия живот.

През март 1938 г. изборите за Народно събрание са проведени. Правителството си осигурява 97 мандата, а опозицията – 63, Демократическото обединение (Народния фронт) – 56, бившите партии извън обединението – 4, НСД на Ал. Цанков – 3. За председател на парламента е избран Стойчо Мошанов с 93 бюлетини. Втори е бившият царски адютант Иван Багрянов с 63 гласа. Трима депутати гласуват с бели бюлетини, а един с лозунг: *„Да живее конституцията, долу личния режим“* [Георгиев, В. 1971, с. 350; СД XXIV ОНС, I р.с., с. 7].

На 22 май с.г., след четиригодишна *„ваканция“*, парламентът подновява дейността си. При откриването му цар Борис III заявява: *„Щастлив съм, че мога отново да видя представителите на народа, събрани в свещената сграда на Народното събрание... Благодарение на високото родолюбие, което народът прояви, авторитетът на властта бе възстановен и постепенно се постигна вътрешно помирение и успокоение. Това даде възможност да се пристъпи към привличане на народа в управлението на страната, като последователно се проведоха избори за общински съветници и за народни представители... Дадох се заслужено избирателни права и на българската жена“*. В Тронното слово правителството е споменато само във връзка с подобреното международно положение. Успехите му в селското стопанство, търговията, укрепването на армията, подпомагането на бедстващите слоеве и пр. са премълчани [СД XXIV ОНС, I р.с., с. 4].

Дистанцирането на царя от Кьосеиванов е възприето като сигнал за атака срещу безпартийния режим. Ал. Цанков отхвърля лозунга: *„Долу партиите.“* *„Ние – казва той – бихме желали да се приобщим към една политика, не вашата, а политика на България“*. Депутатът Ангел Станков чете предварително написан протест. В знак на несъгласие с управлението на Кьосеиванов народните представители Тодор Кожухаров, Рашко Маджаров и Димитър Цъклев

демонстративно напускат парламентарната зала [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 353, 355].

Г. Кьосеиванов е обвинен, че управлява без програма, че е прехвърлил „известни отговорности“ върху царя, че не е отменил незабавно въведените от деветнадесетомайци ограничения, че министрите му не са „школовани политици“. Изразяват се и подозрения, че големият търговски обмен на България с „някои държави“ е във връзка с политически споразумения. Депутатите от Народния фронт отхвърлят проповядвания от премиера класов мир. Те защитават правото на наемните работници да стачкуват [СД XXIV ОНС, I р.с., с. 924, 959, 1399].

Оценката на мнозинството в парламента е: „*Правителството на Кьосеиванов... стъпка по стъпка, чрез един избирателен закон, достигна до пълното нормализиране на страната.*“ Изработеният от привържениците на правителството проектоотговор на Тронното слово гласи: „*То (XXIV ОНС) е решително против всеки опит за връщане на порочното минало и твърдо и честно застава на позицията на днешния политически режим*“ [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 352, 385].

На 22 юни 1938 г. депутатът Иван Багрянов, бивш царски адютант, поставя под съмнение легитимността на правителството, защото то не е формирано в съответствие с „*полувековната традиция у нас и вековната традиция в парламентарните страни*“. В обагрената със словесно изобилие реч той подчертава, че изразът в Тронното слово „*добре дошли в свещената сграда на Народното събрание*“ не е само „*красива фигура*“, а е „*цяла програма на една вътрешна политика*“ и че думите на царя „*само благодарение на високото трудолюбие на българския народ страната е излязла от съдбовно изпитание*“ не са „*реверанс към българския народ*“, а „*едно искрено твърдение*“ [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 398].

Багрянов пита: „*Къде е стройната стопанска и политическа система на новото, (на безпартийното управление). Или това ново просто... се свежда да променим старите артисти със суфльорите и фигурантите от същата трупа ... Последното увеличение на националния ни доход – казва той – не е в резултат на една планова, структурна и организирана дейност... То е в резултат от последните две хубави реколти. То дойде от Бога*“ [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 399, 404]. Бившият царски адютант критикува политиката на правителството в областта на земеделието и търговията. Вменява му вина и за „*страхотното*“ намаляване на раждаемостта, женитбите и прираста на населението. Багрянов приключва словото си с думите: „*Г-да народни представители! Аз казвам туй не за да злепоставям някого или някой, не да създавам настроения. Казвам го, вярвайте, с болка, с голяма болка на сърцето... Казвам го, защото смятам, че изпълнявам своя дълг на народен представител и на приятел*“. Министърът на вътрешните работи Н. П. Николаев го репликира: „*Казвате го, за да направите една лична кариера, да използвате нещастията и болките на народа! Казвате го за една най-долна демагогия*“. Ал. Цанков,

Т. Кожухаров, П. Стайнов аплодират Багрянов. Депутатите от мнозинството го освиркват и викат: „Кой Ви го написа това?“ [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 405].

Без да се откроява с някаква компетентност речта на Багрянов има „ефекта на бомба“. Съдържащата се в нея критика се възприема като присъда на безпартийния режим от монархическата институция. В очерк, посветен на Багрянов, Илчо Димитров отбелязва, че в полицейските информации „... речта (на Багрянов) се тълкува като инспирирана от царя атака срещу правителството и на самия Кьосеиванов, когото Багрянов се канел да замести“ [Димитров, Ил. 1995, с. 24]. Вестник „Камбана“ разпространява речта в 10 000 екземпляра. Багрянов се самообявява за победител и представя случилото се като подкрепа на народа за него и неодобрение за Кьосеиванов. Но вестник „Земеделска задруга“, орган на Съюза на земеделските задруги, член на чието ръководство е Багрянов, отминава с мълчание парламентарната му изява [Димитров, Ил. 1995, с. 26].

Г. Кьосеиванов отговаря на отправените към правителството и лично към него критики. На 7 юли 1938 г. той произнася в Народното събрание реч, която по замисъл и методика е програма за политическото устройство на България върху нова социална основа. Министър-председателят се обявява против идеологията на старата партийна държава и разделението на народа на съсловия, класи и враждуващи лагери. Говори за активно участие на народа в управлението, за граждански мир и законодателство, което ефикасно да защитава икономически слабите. „Никога, подчертавам думата „никога“ – казва Г. Кьосеиванов, – правителствата под мое председателство не са замисляли друга система на управление, освен демократичната, в рамките на нашия основен закон. ...Всяка друга система ще бъде противна на характера, на бита, на традициите на българския народ“. По-нататък той подчертава: „Но демокрацията, г-да народни представители, боледува. Тя боледува не само у нас, тя боледува и в други страни от недъзи, които трябва да се лекуват. Трябва да се създаде една нова поправена демокрация, една демокрация на помирение, на единение, една демокрация, която да обедини силите, а не да ги разпокъсва и противопоставя, една демокрация, бих казал, на обществена солидарност. Ето системата на управление, която правителството провежда, за която полага сили да затвърди“ [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 580; Искров, Н. 1938, с. 25].

Премиерът отхвърля обвиненията, че управлява без програма, че бяга от отговорност и пр. Кьосеиванов посочва, че с идването си на власт е бил изправен пред два пътя – единият на връщане назад, „пътя на Пилата“, на незабавно провеждане на законодателни избори в предвидените срокове и „след това да си измие ръцете и да извика: да живее буквата на Конституцията, та ако ще да загине България!“. По този начин щял да си спести упреците в парламента, но със сигурност да си навлече „проклятието на българския народ“. Правителството избира другия път, „стръмния път на отговорностите“, чрез който се гарантира политическата и стопанската стабилност на

страната. Запазването на заварените в наследство ограничения на свободите е сторено в *„името на върховните интереси на българския народ“* [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 580].

Министър-председателят изтъква, че правителството управлява със своя програма, оповестена с декларацията на 26 ноември 1935 г. и че царят не е *„косвен съучастник“* на действията му. *„С възмущение – казва Г. Кьосеиванов – дължа високо да протестирам и да заявя пред Вас и българския народ, от мое име и от страна на моите днешни и вчерашни другари вярвам, че няма да бъда опроверган от тях, че ние, които управлявахме и управляваме, само ние единствено и изключително носим отговорност за делата на нашето управление, за това което сме направили или пропуснали да направим, за нашите действия и за нашето бездействие. От тая наша отговорност тежка, ние не търсим да бягаме, нито се опитваме да я споделяме с други. Бих казал по-вече: ние се гордеем с нея“* [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 579].

Като се позовава на Шарл дьо Монтескьо, един от най-видните представители на френското Просвещение, Г. Кьосеиванов защитава принципа депутатите да не могат да стават министри и обратното. Той привежда следния цитат от труда на Монтескьо *„За духа на законите“*: *„Ако изпълнителната власт се възложи на лица, взети от законодателното тяло, свободата изчезва, защото едни и същи лица стават носители на две власти“*. Кьосеиванов отбелязва, че в първата френска конституция по предложение на Робеспьер е било прието *„никой народен представител да не може да заеме пост министър, докато не изтекат 2 години от прекратяването на депутатския му мандат“* [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 581].

Като предимство на безпартийното управление Г. Кьосеиванов изтъква, че участващите в него не могат да бъдат *„причислени към категорията на ония политици, които с техния начин на управление създадоха условия за пакостни сътресения в страната и изложиха на опасности нейните съдбини“*. Той казва: *„Липсваше ни опитност, признавам, липсва ни може би и днес. Но тая липса на опитност ние се постаряхме да запълним с честност в замислите, с родолюбие в намеренията, с почтеност, законност, справедливост в делата, с вярна и самоотвержена служба на интересите на българския народ и на българската държава“* [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 580].

Позовавайки се на либералните идеи на швейцарския мислител Бенжамен Констан, създател на теорията за *„модерната свобода“*, Кьосеиванов се застъпва за гарантиране индивидуалното политическо участие на гражданите в обществения живот. Той сочи, че едно най-големите достойнства на безпартийната система е премахването на посредничеството на някогашните партии между избиратели и избираеми. *„В миналото – подчертава Кьосеиванов – това право на българския народ беше противоконституционно ограничено. Той можеше да избира само лица поместени в партийните листи с предварителната благословия, ако не направо посочени от партийните щабове“* [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 581]. Премиерът подчертава, че на общинските и законо-

дателните избори народът по категоричен начин е отрекъл партизанството и изразил своето желание новата система да бъде продължена.

Г. Кьосеиванов споделя идеята на Констан за т.нар. „балансираща неутрална власт“ и отрежда на цар Борис III в безпартийната система ролята на „четвърта уравновесителна власт“. В случай на конфликт, който е неизбежен при опит законодателната да се наложи над изпълнителна и обратното, царят, в когото се събират трите власти, „ще разреши конфликта съобразно интересите на страната“. Неговата мисия, едновременно върховна и посредническа, е „ключът на всяка политическа организация“. Според Кьосеиванов властта на царя не трябва да бъде много силна, за да не се стигне до деспотизъм, който ще раздели интелигенцията на „бунтовници и корумпирани“. От друга страна, тя не трябва да е и слаба, защото той няма да може да изпълнява функцията си на активен арбитър [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 581].

Без да се впуска в подробно излагане на постигнатите успехи премиерът маркира някои от тях. „Моят добър другар, министърът на финансите, – казва той – ще има случай и възможност да Ви изложи усилията, които се положиха... да се уравни бюджета... Г-н Гунев ще Ви обясни също как се намериха значителни суми... за модерно обзавеждане и въоръжение на българската войска... ще Ви каже още как даде възможност на правителството да проведе една непозната по размери в миналото строителна работа, да подпомогне народното стопанство и да задоволи културните нужди на страната... Аз няма да продължа повече моето изложение..., защото искам да остана верен на принципа, по който съм се ръководил по време на управлението: „По-малко думи, а повече дела“ [СД XXIV ОНС, I и.с., с. 582].

Освободено от „софистиката на партийната логика“ словото на Г. Кьосеиванов конкретизира образа на една нова доктрина за държавно и обществено преустройство. Той не оправдава абсурди, не отправя и горчиви думи. Премиерът вярва, че единството между мироглед, практика и политическия ренесанс са възможни. Въпреки казаните хубави думи за Г. Кьосеиванов като държавник – „искрен и убедителен“ (в. „Занаятчийска дума“), „трезвен управник“ (в. „Земеделска задруга“), „создател на програма за здраво държавно управление“ (в. „Труд“) и пр. отзвукът от речта му у нас е скромнен. Но за сметка на това интересът в Югославия, Румъния, Гърция и Турция е огромен. „Кьосеиванов разби инсинуацията докъде стига търговията и докъде политиката“ (в. „Самоуправа“, Белград); „България има най-сетне една добра администрация“ (в. „Ла Рановисион“, Цариград); „Изявленията на Кьосеиванов пред българската камара намират в нашата страна отзвук пълен със симпатии“ (в. „Проия“, Гърция); „Личността на Кьосеиванов е провидение за България“ (в. „Корентул“, Букурещ) [Искров, Н. 1938, с. 37–44].

На 18 юли 1938 г. делегация, начело със Ст. Мошанов, поднася на цар Борис III отговора на Троното слово. Речта на царя е кратка. Както при откриването на парламента, така и сега липсва одобрителният тон. Към кабинета на Кьосеиванов са отправени препоръки: да се обърне внимание на земеделието,

на опазването на здравето на народа и пр. На 22 юли с. г., въз основа на чл. 118 на Конституцията, царят упълномощава Кьосеиванов да закрие Първата извънредна сесия на XXIV ОНС. Опозицията посреща Кьосеиванов с тропане по банките и викове: „*Долу диктатурата! Да живее Конституцията! Позор! Долу!*“ [Българските царе... Б. г., с. 317–318].

През лятото на 1938 г. Г. Кьосеиванов е изоставен от министъра на вътрешните работи Н. П. Николаев. На 5 юли в парламента и на 12 септември в Кърджали, Николаев държи речи, в които апелира партийната система да бъде възстановена. „*За мен – казва той – беше ясно, че безпартийното правителство, на което бях член, е само един временен преход... Аз вярвах и проповядвах, че безпартийността... е необходима само като временна карантинна мярка..., да внесе в няколко години помирение, да поправи държавната машина, да уреди финансите, да заздравя и въоръжи войската, да прочисти и възвиси всички клонове на администрацията, да даде тласък на стопанските и благоустройствените мероприятия, останали толкова назад при партийните режими*“ [Николаев, Н. 1994, с. 153–154]. След като държавата е подредена, стабилизирана и умиротворена Николаев смята, че управлението ѝ трябва да бъде предоставено на нови партии. Чрез Правилника на Народното събрание те могат да бъдат създадени, тъй като в XXIV ОНС от 160 депутати 150 произхождат от бившите партии. На заседание на МС Кьосеиванов прави забележка на Николаев, че действията му са в противоречие с „*основната линия на правителството*“ [Николаев, Н. 1994, с. 152].

На 28 октомври 1938 г. е открита първата редовна сесия на XXIV ОНС. На второ четене се обсъждат законопроектите: да се разреши кредит на министъра на обществените сгради, пътищата и благоустройството в размер на 550 000 000 лв., а на министъра на железниците – 1 000 000 000 лв., платими за повече от 3 бюджетни години [СД XXIV ОНС, I р.с., с. 7, 10, 44, 65]. Кулминацията настъпва, когато Ст. Мошанов подлага на гласуване внесеното от министъра на финансите К. Гунев предложение, да се предоставят за нуждите на официоза в. „Днес“ 8 000 000 лв. От присъстващите 136 депутата – 67 са „за“, а 69 „против“. На страната на опозицията и двореца застават и депутати от мнозинството. Бламиран, Гунев подава оставка. Противниците на кабинета ликуват: „*Долу, няма вече МС*“ [СД XXIV ОНС, I р.с., с. 16–17, 72]. Социалдемократът Атанас Москов апелира за възстановяване на партийната система. „*За нас – казва той – смяната на личности няма никакво значение. Ние искаме смяна на режима*“ [ДА – Плевен, ф. 62К, оп.1, а.е. 200, л. 30–32; СД XXIV ОНС, I р.с., с. 86–87].

* * *

През 1938 г. изпълняващият коректно ролята си на посредник между монарха и правителството инспектор на дворците Димитър Генчев е изместен от ангажирания с предстоящия ремонт на двореца в Кричим арх. Йордан Севов. Добре школуван по време на следването му в Дрезден от германските секрет-

ни служби, арх. Севов става главен съветник на цар Борис III. „Той – казва началникът на личния кабинет на цар Борис Павел Груев – беше държан в течение на всички вътрешни и външни въпроси. Нему доверяваше разговорите си с министрите, за посещенията, защото той беше ежедневно при него“ [Съветниците..., 1993, с. 171]. Арх. Севов се ползва с доверието на германския пълномощен министър в София Бекерле. Чрез него резидентът на Абвера в България д-р Делиус предава писмата си на цар Борис III. Неусетно арх. Севов се превръща в „частен управител“ и „неофициален канцлер на България“. През 1925–1930 г. арх. Севов работи като асистент на професор Херман Янсен при изработването на градоустройствения план на Анкара. Запознава се с Мустафа Кемал Ататюрк и му строи резиденция в близост до столицата. Изгражда къща и на външния министър Рюжди Арас [Попов, Ст. 1992, с. 99, 153; Скутунов, К. 2004, с. 273–277; Попов, Ст. 1992, с. 99, 153].

Другият важен дворцов фактор е Любомир Лулчев, бивш офицер, пръв помощник на създателя на „Бялото братство“ Петър Дънов. Като френолог (псевдоспециалист, съдещ за психическите способности на хората по черепите им) той се сдобива със славата на българския Распутин. Неговата барака с телефон в „Изгрев“, днес квартал „Изток“, до която се стига по горска пътека, става изходен пункт за заемането на високи държавнически постове [Чинков, П. 2001, с. 367].

На 14 ноември 1938 г. цар Борис III назначава ново правителство. От стария кабинет остават: Г. Кьосеиванов, министър-председател и министър на външните работи; ген. Т. Даскалов, военен министър; Илия Кожухаров, министър на търговията, промишлеността и труда и инж. Спас Ганев, министър на обществените сгради, пътищата и благоустройството. Останалите 6 министри са натрапени нови лица – Богдан Филев, министър на просветата, Д. Божилов, на финансите, Владимир Аврамов на железниците, Никола Недев на вътрешните работи, Иван Багрянов на земеделието, Никола Йотов на правосъдието. От тях Багрянов и Йотов са депутати, а Недев е министър по препоръка на Лулчев. При съставянето на правителството Кьосеиванов и Н. П. Николаев се разделят с „взаимна неприязън и огорчение“ [Николаев, Н. 1994, с. 152, 162].

Правителствената промяна е поражение за Кьосеиванов и успех за дворцовото задкулисие. Чрез нея царят погазва основополагащия принцип на безпартийната система за неназначаване на депутати за министри и за надмощие на изпълнителната власт над законодателната власт. Получили постовете си от двореца министрите започват да се държат дръзко, да пренебрегват и да поставят Г. Кьосеиванов пред свършени факти. Създава се впечатление, че „звездата на Кьосеиванов залязва“, че е обречен, че дните му са преброени, че Багрянов е бъдещият министър-председател [Съветниците на цар Борис III, 1993, с. 101].

На 17 ноември 1938 г. Г. Кьосеиванов заявява в парламента, че новото правителството ще следва политика на „творчество, почитеност, законност, справедливост“, на покровителстване на всички, които работят, на „реален,

искрен и уравновесен бюджет“, на „особени грижи“ за земеделието, на „качествено подобряване на народното образование“, на снабдяване на армията с модерно оръжие [СД XXIV ОНС, I р.с., с. 77–78]. Той призовава депутатите преди да издадат присъдата си да си спомнят думите на френския държавник и писател Ламартин: „Народите прощават на ония, които са им ограничили свободите за доброто на страната, но никога на ония, които са ги лъгали от името на демократични принципи“ [Искров, Н. 1938, с. 34]. Призивът му не е взет под внимание. „Депутатите – казва Рашко Маджаров – назначени за министри (Багрянов и Йотов), по-добре ще свържат стопанството на страната с нейното политическо устройство, отколкото чиновниците министри...“ [СД XXIV ОНС, I р.с., с. 79].

На 24 октомври 1939 г. цар Борис III, арх. Севов и Лулчев съставят правителство отново с министър-председател Кьосеиванов. Същия месец XXIV ОНС е разтурено. През следващите дни царят настоява на мястото на разпуснатото Народно събрание, да бъде формирано ново. Г. Кьосеиванов е против, тъй като и парламентът без партии е източник на раздори и препятствие за утвърждаване на меритокрацията. На 23 декември 1939 г. той подава оставка. Близката му цел е да изнуди царя и отстрани от кабинета Иван Багрянов, а по-далечната – да предизвика отлагане на изборите.

Кьосеиванов не устоява на дворцовия натиск. В края на 1939 и началото на 1940 г. изборите се провеждат. От 160 мандата в XXV ОНС правителството получава 140, буржоазната опозиция – 7, БРП – 10, движението на Александър Цанков – 3 [Галунов, Т. 2014, с. 233]. След формирането на злощастното XXV ОНС министър-председателят става излишен, тъй като е „човек, за когото не се знае къде ще бъде утре“. Лулчев и арх. Севов искат с Кьосеиванов „да се привърши“ [Лулчев, Л. 1992, с. 177].

Обнадежен от изборния успех и нищо неподозиращ Кьосеиванов отива в двореца „Врана“, решен „да наложи по-силно своя авторитет и да не толерира повече намесата на неофициалните царски съветници и други външни лица“. Разиграва се бурна сцена, „нехарактерна“ за цар Борис III и неговия пръв министър. „Кьосеиванов избухва – пише Ст. Груев, – разменяйки може би за първи път остри думи с царя. Борис изкрещя: Вие забравяте с кого говорите! – същевременно го уведоми, че старото писмо с оставката му е прието“ [Груев, Ст. 1991, с. 322].

На 16 февруари за министър-председател е назначен проф. Богдан Филлов, археолог от европейска класа, но без държавнически опит. Мечтата на Г. Кьосеиванов за „модерна свобода“ и „творческо управление“ е изпепелена, а неговият меритократичен модел е подменен от управление, осъществявано по формулата: цар, слаби правителства и послушен парламент. Арх. Й. Севов казва: „Всеки ден към 10 часа се донасяха телеграмите и писмата. Ние двамата с царя ги разглеждахме... На министрите (на проф. Филлов – б.а., Л.С.) се даваше нещо готово“ [Съветниците..., 1993, с. 77].

ЛИТЕРАТУРА/REFERENSES

Архивни източници и периодичен печат / Archival sources and Periodicals

ЦДА – Централен държавен архив, фонд 3К, 176К, 1870К. [Tsentralen darzhaven arhiv, fond 3K, 176K, 1870K.]

ДА – Плевен – Държавен архив – Плевен, фонд 62К. [Darzhaven arhiv – Pleven, fond 62K.]

ДВ – Държавен вестник, 1937. [Darzhaven vestnik, 1937.]

Публикации / Publications

Арнаудова, И. 2013 – Искра Арнаудова. Един творчески живот. Михаил Арнаудов отблизо. София: Изток–Запад, 2013. [Iskra Arnaudova. Edin tvorcheski zhivot. Mihail Arnaudov otblizo. Sofia: Iztok–Zapad, 2013.]

Арнаудов, М. 2010 – Михаил Арнаудов. Дневник. Публицистика. Речи. Състав.: Емил Димитров. София: Изток–Запад, 2010. [Mihail Arnaudov. Dnevnik. Publitsistika. Rechi. Sastav.: Emil Dimitrov. Sofia: Iztok–Zapad, 2010.]

Български конституции..., 1990 – Български конституции и конституционни проекти. Състав.: Веселин Методиев, Лъчезар Стоянов. София: Д-р Петър Берон, 1990. [Balgarski konsti-tutsii i konstitutsionni proekti. Sastav.: Veselin Metodiev, Lachezar Stoyanov. Sofia: D-r Petar Beron, 1990.]

Българските царе... Б. г. – Българските царе в Народното събрание. Тронни слова. Състав.: Ива Бурилкова, Иванка Гезенко. Ямбол, Б.г. [Balgarskite tsare v Narodното sabranie. Tronni slova. Sastav.: Iva Burilkova, Ivanka Gezenko. Yambol, B.g.]

Галунов, Т. 2014 – Тодор Галунов. Избирателни системи и парламентарни избори в България (1919–1939 г.). В. Търново: Фабер, 2014. [Todor Galunov. Izbiratelni sistemi i parlamentarni izbori v Bgaria (1919–1939 g.). V. Tarnovo: Faber, 2014.]

Георгиев, В. 1971 – Величко Георгиев. Буржоазните и дребнобуржоазните партии в България 1934–1939. София: Наука и изкуство, 1971. [Velichko Georgiev. Burzhoaznite i drebnoburzhoaznite partii v Bgaria 1934–1939. Sofia: Nauka i izkustvo, 1971.]

Груев, Ст. 1991 – Стефан Груев. Корона от тръни. Царуването на цар Борис III 1918–1943. София: Български писател, 1991. [Stefan Gruev. Korona ot trani. Tsaruvaneto na tsar Boris III 1918–1943. Sofia: Balgarski pisatel, 1991.]

Димитров, Ил. 1976 – Илчо Димитров. Българската демократична обществено-фашизмът и войната 1934–1939. София: Отечествен фронт, 1976. [Ilcho Dimitrov. Balgarskata demokraticzna obshtestvenost, fashizmat I voynata 1934–1939. Sofia: Otechestven front, 1976.]

Димитров, Ил. 1995 – Илчо Димитров. Иван Багрянов царедворец, политик, държавник. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995. [Ilcho Dimitrov. Ivan Bagryanov tsaredvoret, politik, darzhavnik. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 1995.]

Искров, Н. 1938 – Никола Искров. Управлението на д-р Г. Кюсеиванов. Тригодишен баланс. София: [Печатница „Искър“], 1938. [Nikola Iskrov. Upravlenieto na d-r G. Kyoseivanov. Trigo-dishen balans. Sofia: [Pечатnitsa „Iskar“], 1938.]

Лулчев, Л. 1992 – Любомир Лулчев. Тайните на дворцовия живот. Дневник (1938–1944), София: Веселие, 1992. [Lyubomir Lulchev. Tainite na dvortsovia zhitov. Dnevnik (1938–1944), Sofia: Veselie, 1992.]

Мигев, Вл. 1990 – Владимир Мигев. Политическата система на България от 9 юни 1923 г. до 9 септември 1944 г. – Исторически предглед, 9, 1990. [Vladimir Migev. Politicheskata sistema na Balgariya ot 9 yuni 1923 g. do 9 septemvri 1944 g. – Istoricheski predgled, 9, 1990.]

Митаков, В. 2001 – Васил Митаков. Дневник на правосъдния министър в правителствата на Георги Къосеиванов и Богдан Филов. София: Труд, 2001. [Vasil Mitakov. Dnevnik na pravosadniya ministar v pravitelstvata na Georgi Kyoseivanov i Bogdan Filov. Sofia: Trud, 2001.]

Николаев, Н. 1994 – Николай П. Николаев. Фрагменти от мемоари. София: Диалог, 1994. [Nikolay P. Nikolaev. Fragmenti ot memoari. Sofia: Dialog, 1994.]

Петрова, Д. 2011 – Димитрина Петрова. Александър Цанков и неговата партия 1932–1944. София: Дю Мира, 2011. [Dimitrina Petrova. Aleksandar Tsankov i negovata partiya 1932–1944. Sofia: Dio Mira, 2011.]

Петров, Т. 2011 – Тодор Петров. Наградната система на България (1878–2010). София: Военно издателство, 2011. [Todor Petrov. Nagradnata sistema na Balgaria (1878–2010). Sofia: Voenno izdatelstvo, 2011.]

Попов, Ст. 1992 – Стефан Попов. Безсъници. София: Летописи, 1992. [Stefan Popov. Bezsanitsi. Sofia: Letopisi, 1992.]

Скутунов, К. 2004 – Коста Скутунов. Бурни времена. Цар Борис III от близко. Състав.: Ива Бурилкова, Цочо Билярски. София: Синева, 2004. [Kosta Skutunov. Burni vremena. Tsar Boris III ot blizko. Sastav.: Iva Burilkova, Tsocho Bilyarski. Sofia: Sineva, 2004.]

СД XXIV ОНС, I р.с. – Стенографски дневници на XXIV Обикновено народно събрание, I редовна сесия. [Stenografski dnevnitsi na XXIV Obiknoveno narodno sabranie, I redovna sesia.]

СД XXIV ОНС, I и.с. – Стенографски дневници на XXIV Обикновено народно събрание, I извънредна сесия. [Stenografski dnevnitsi na XXIV Obiknoveno narodno sabranie, I izvanredna sesia.]

Съветниците..., 1993 – Съветниците на цар Борис III. Народен съд. Дознание. Състав.: Диню Шарланов, Поли Мешкова. София, 1993. [Savetnitsite na tsar Boris III. Naroden sad. Doznanie. Sastav.: Dinyu Sharlanov, Poli Meshkova. Sofia, 1993.]

Хиновска, В. 2013 – Венета Хиновска. Възгледите на професор Стефан Киров за конституционното устройство на българската държава. – В: Кюстендилски четения. Дебати и проблеми в модерната българска историческа наука. Кюстендил – София: Риана, 2013. [Veneta Hinovska. Vazgledite na profesor Stefan Kirov za konstitutsionното ustroystvo na balgarskata darzhava. – V: Kyustendilski cheteniya. Debati i problemi v modernata balgarska istoricheska nauka. Kyustendil – Sofia: Riana, 2013.]

Цанков, Ал. Б.г. – Александър Цанков. Моето време. Мемоари. София: ИК „Прозорец“. Б.г. [Aleksandar Tsankov. Moeto vreme. Memoari. Sofia: IK „Prozorets“. B.g.]

Чешмеджиев, Гр. 1988 – Григор Чешмеджиев. Политически спомени. София: Отечествен фронт, 1988. [Grigor Cheshmedzhiev. Politicheski spomeni. Sofia: Otechestven front, 1988.]

Чинков, П. 2001 – Панайот Чинков. Сега ще чуете нашия коментар. Записки в две части и интермедия за събития и хора, видени от множество житейски пътища. Състав.: Ива Бурилкова и Цочо Билярски. София: Синева, 2001. [Panayot Chinkov. Segа shte chуете nashiya komentar. Zapiski v dve chasti i intermediya za sabitiya i hora, videni ot mnozhestvo zhiteyski patishta. Sastav.: Iva Burilkova i Tsocho Bilyarski. Sofia: Sineva, 2001.]